

RAZSEŽNOSTI REGIONALNE IDENTITETE NA PRIMERU ISTRE IN KOROŠKE

Jernej ZUPANČIČ

Inštitut za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

IZVLEČEK

Prispevek obravnava razmerje med regionalno in narodno identiteto v etnično mešanih regijah Koroški in Istri, ne glede na trenutne politične meje. Ugotavlja, da razumejo prebivalci iz različnih etničnih skupin vsebino regionalne identitete precej različno. Posameznik se istočasno opredeljuje tako po regionalni in lokalni kot po narodni pripadnosti. V Istri in na Koroškem pa se regionalna identiteta interpretira tudi kot konkurenca narodni, vendar samo za pripadnike slovenskega oziroma hrvaškega naroda, ne pa tudi za večinsko nemško govoreče Avstrijce oziroma Italijane kot pripadnike manjšine v Istri.

Ključne besede: regionalizem, regionalna identiteta, narodna identiteta, Istra, Koroška

1. UVOD

Pojem identitete sodi danes med najpogostejše omejenjane termine in stalen sopotnik razprav o etničnosti in teritorialnosti. Regionalizem in nacionalizem sta kot gibanji znatnih političnih razsežnosti dobili ponoven zalet v drugi polovici osemdesetih let s procesi evropske integracije na eni in nastankom novih nacionalnih držav ter različnimi regionalističnimi gibanji, ki stremijo za čim širšo avtonomnostjo regij v odnosu do državnih središč, na drugi strani. Regionalizem je dobil v uradni politiki Evropske zveze (dalje EZ) krepko podporo s sloganom "Evropa regij", kateremu je sledilo ustanavljanje novih regionalnih skupnosti - evroregij, ki praviloma združujejo regije iz več različnih držav ter se zavezujejo k sodelovanju na različnih področjih od gospodarstva do kulture. S tem so pri prebivalstvu regij pospeševali pozitiven odnos do lastnega območja, pomemben za oblikovanje in ohranjanje lastne identitete. Obenem se na različnih področjih in ravneh v dokumentih EZ podpira regionalno kulturo, jezik in tudi identiteto. Nekateri teoretiki so zato že pričeli opozarjati na razkroj narodov in etničnosti nasploh ter dajejo prednost regionalni zavesti ter drugim širokim tipom družbenih skupnosti (Hobsbawm, 1996). Drugi zopet opozarjajo, da bi lahko z večjo navezanostjo na regijo ovirali razvoj nacio-

nalizma kot sile in gibanja, ki je hitro sposobno peljati etnično opredeljene skupnosti v medsebojne konflikte znatnih razsežnosti in usodnih posledic (Sturm, 1992). Vendar imamo v naši neposredni sosesčini opraviti z dvema primeroma regionalizma, kjer so v preteklosti in sedanjosti regionalno identiteto predstavljali kot neke vrste alternativo in s tem torej konkurenco slovenski nacionalni opredelitvi: v Istri in na Koroškem. Pripadnost zgolj regiji in ne narodu je zato za Slovence in slovenstvo usoden izziv. Čeprav sta si regiji v splošnem dokaj različni, ju družijo močna regionalna nota in zapleteno razmerje med regionalno in nacionalno identiteto.

Zapletenost razmerja med regionalno in etnično pripadnostjo je za regije z izredno pestro zgodovino in različnimi perspektivami za prihodnost pravzaprav že del kulturne tradicije in odnosov med različnimi skupinami prebivalstva. V takih regijah bo morda odločilnejša interpretacija pojava regionalizma kot pa pojav sam po sebi. Zlasti Istra sodi zato med tiste regije, kjer se stara vprašanja in problemi identitete pokrajine in ljudi javljajo vedno na novo (glej tudi Bufon, 1993).

Prispevek je namenjen osvetlitvi problematike regionalne identitete in regionalizma v etnično mešanih okoljih in želi v prvi vrsti vzpodbuditi nadaljnje temeljne raziskave o tej zanimivi in aktualni tematiki.

II. REGIONALNA IDENTITETA

Pojem identitete se je dolgo podcenjeval in omejeval zgolj na zunanjo pojavnost, na samo izrekanje, opredeljevanje za pripadnost določeni skupini, medtem ko je bila vsebina pojma skoraj prezrta. Če gre pri identiteti za "enost in istost" stvari, potem je treba govoriti o vsebini in ne zgolj o zunanjih znakih, ki ločujejo pripadnike ene skupine od druge in so vezivo med člani izbrane skupnosti. Narodno oziroma etnično identiteto sestavlja pet komponent: jezikovno-kulturna (jezik, narečja, široko pojmovana kultura, religija, mentaliteta, kolektivni psihološki profil ipd.), zgodovinska oziroma izvor (stvarno ali namišljeno poreklo, miti, zgodovinske izkušnje in zgodovinski spomin, materialna dediščina v prostoru in duhovna dediščina prebivalstva), prostorska (kot kulturna pokrajina z vsem, kar premore, organizacija v prostoru, prostor kot dejavnik bodisi v smislu možnosti bodisi v smislu omejitev, formalno in funkcionalno obvladovanje prostora), socialno-gospodarska (gospodarski viri in njihovo izkoriščanje, obvladovanje gospodarskih dejavnikov in procesov, lastništvo dela in kapitala, standardi, socialna organiziranost in varnost, sprejetost, kohezivnost) in politična (institucije, organiziranost, pripadnost, lojalnost, politična zavest). Pri tem je mogoče ločiti objektivne (ki jih določajo opazni zunanji, materialni znaki, kot so npr. dejstva, stvarni potek dogodkov, situacije, organiziranost) in subjektivne elemente (ki jih opredeljujejo nosilci identitete sami kot svoje lastne; se enačijo (istovetijo) z njimi; gre torej za poistenje zunanjih stvarnih znakov na osebno raven). Subjektivno se osebe same uvrščajo med pripadnike določene skupine, se ji čutijo pripadne, so lojalni, med člani vlada duh vzajemnosti. Pri tem je treba posebej poudariti, da v neki populaciji ne izkazujejo nujno vsi pripadniki dosledno vseh znakov v polni meri. Razhajanja med vsebnostjo objektivnih in subjektivnih znakov je posebej značilno za skupine prebivalcev, ki živijo izven izvorne skupnosti (zdomci, izseljenci) ter pripadnike manjšin (Zupančič, 1996, 61-73).

Opisane vsebine označujejo narodno oziroma etnično identiteto. V Evropi imamo več primerov, ko imajo regionalne identitete praktično vse atribute, ki so sicer značilni za narodno identiteto. Regionalna identiteta je praviloma hierarhično podrejena narodni, je torej del nje in zaradi tega vsebinsko skromnejša, predvsem kar zadeva socialnogospodarske in zlasti politične elemente. Kultura in jezik kot na zunaj najvidnejša znaka pripadnosti sta značilna tako za regionalno kot za narodno identiteto, vendar nastopa pri prvi kot izključno regionalna kultura, lastna zgolj eni regiji, ter narečje, pri narodni pa je artikilirana kot t.i. visoka kultura in knjižni jezik. Če je prva neposredna, je druga rezultat določenih kompromisov. Zaradi teh lastnosti je narodna identiteta lažje prenosljiva na druga območja in prebivalstvo in tudi ni vedno vezana na točno določeno

ozemlje. V Evropi je sicer nekaj primerov, ko se je zaradi posebnih okoliščin razvil dialekt tudi v knjižni obliki: nam najbližji primer je protestantska književnost pri Slovencih v Slovenski krajini (sedaj Prekmurje in Porabje).

V današnji postindustrijski družbi se posameznik zaradi svoje prostorske in socialne gibljivosti giblje v dosti širšem prostoru, kot ga predstavlja izvorno območje - regija. Ob izvrševanju različnih potreb in funkcij, kot so zlasti šolanje, delo, socialne dejavnosti, izraba prostega časa, politične participacije ipd., se vezanost na izvorno okolje zmanjšuje na račun nacionalnega. Zaradi mednarodne komunikacije se tudi meje "nacionalnega" v nekaterih ozirih zabrisujejo, čeprav ob globalizaciji gospodarskih in političnih ter kulturnih odnosov vloga naroda in narodne identitete ne zamira. Med vidnimi teoretiki nacionalnega vprašanja jih sicer ni malo, ki etničnemu pripisujejo fazo zatona (Hobsbawm, 1996). Toda v nasprotju s temi nazori se je v zadnjem desetletju aktualnost etničnega vprašanja kvečjemu povečala, prav tako tudi število in moč različnih etničnih konfliktov. Le-ti niso omejeni zgolj na območje srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope, temveč jih poznajo v nekoliko drugačni obliki tudi v zahodni Evropi in najbolj razvitih državah sveta. Vrh vsega se je poleg nacionalnih gibanj pojavila tudi moč regionalističnih gibanj. Ob podrobnem študiju posameznih primerov v Evropi se je izkazalo, da je vsak posameznik udeležen hkrati v obeh gibanjih in da imajo regionalizmi in nacionalizmi dostikrat zelo podobno izhodišče. Blizina regionalnega in nacionalnega po vsebini in celo po nekaterih zunanjih znakih pa se izraža tudi v tem, da se ponekod regionalne identitete predstavljajo kot alternativa in torej konkurenca nacionalnim. Toda večinoma se hitro razkrije, da naj bi nevtralna regionalna identiteta veljala le za pripadnike ene narodne skupine in ne za vse nastopajoče v izbrani regiji, kar nas hitro prepriča o manipulativnem značaju tovrstnih poskusov. Ali potem sploh lahko govorimo o politično nevtralni regionalni identiteti?

Regionalna zavest in identiteta sta precej starejši od nacionalne, saj temeljita na dediščini nekega območja, ki je v preteklosti dalj časa imelo določeno stopnjo notranje povezanosti, kot administrativna politično-upravna enota, ki je izoblikovala kulturno pokrajino, materialno in duhovno dediščino ter vplivala na mentaliteto prebivalcev. Omogočila je občutek notranje povezanosti in blizine njenih prebivalcev in utrjevala različnost od sosedov. Oblikovala se je neka samopodoba, s katero se istovetijo vsi njeni prebivalci, obenem pa tudi podoba, ki jo imajo o tej regiji prebivalci sosedstva. Oblikovanje narodov kot bistveno obsežnejših skupnosti ljudi je pojem regionalnega potisnil nekoliko v ozadje, nikakor pa ga ni zabrisalo. Ker se administrativne meje niso skoraj nikoli povsem jasno skladale z etničnimi, je v regijah z etnično različnim prebivalstvom prišlo do

trenj, novih delitev in prizadevanja za asimiliranjem konkurenčne etnije, skratka za etnično homogenizacijo, regionalna identiteta pa je včasih dobila neslutene politične razsežnosti; v nekaterih primerih je vsaj navidezno postala konkurenčna narodni identiteti, obenem pa tudi kategorija, ki naj bi razdvajala določeno narodno skupino. Prav take primere je mogoče zaslediti v Istri in na Koroškem.

III. ISTRA IN KOROŠKA; PODOBNOSTI IN RAZLIKE

Pri podrobnih študijah regionalizma in regij je določanje meje prostora, v katerem se regionalna identiteta uveljavlja, lahko precej težavno. Meje so se v zgodovini pogosto spreminjale, zgodovinski okvir pa določa številne elemente današnje identitete. Posebno Istra sodi med tiste evropske regije, ki so v preteklosti velikokrat spremenile obseg ozemlja, meje, gospodarje in tudi prebivalstvo, kar vse pomembno vpliva tudi na današnji odnos prebivalstva do lastne regije. Najpomembnejši zgodovinsko-politični proces, ki je vodil k oblikovanju bolj ali manj močne istrske regionalne identitete, je bila politična pripadnost različnim kulturno-civilizacijskim središčem. Zahodni, obalni del je že zgodaj pripadal po kulturi antični in po prebivalstvu romanski tradiciji. Po propadu rimskega imperija je območje ohranjalo povezanost z romanskim kulturnim in gospodarskim svetom, posebno še med leti 1517 in 1797, ko je bil zahodni in južni del Istre vključen v Beneško republiko. Notranji in vzhodni predeli so bili tedaj pod oblastjo fevdalcev srednjeevropske politične in kulturne tradicije in sestavni del najobsežnejše s Slovenci poseljene pokrajine - Kranjske. Romansko tradicijo so prekinile napoleonske vojne, ustanovitev Ilirskih provinc pa je Istro združila in obenem tesneje povezala z Ljubljano in srednjeevropskim prostorom. Kasneje je dežela Istra ostala dobro stoletje v okviru avstrijske polovice habsburške monarhije (Avstro-Ogrske) in ohranila ozemeljsko enotnost tudi še v obdobju fašistične Italije med obema vojnama (Grafenauer, 1990). Po drugi svetovni vojni je prišlo do ponovnih političnih razmejitev: najprej z ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja (leta 1947) s conama A in B, leta 1954 z razmejitvijo med Italijo in Jugoslavijo na eni ter znotraj Jugoslavije z določitvijo mejne črte med Hrvaško in Slovenijo na drugi strani ter slednjič leta 1991, ko sta se po razpadu Jugoslavije osamosvojili Slovenija in Hrvaška, s čimer je leta 1954 določena meja postala mednarodna, čeprav mejna črta še ni točno določena. V vsej zgodovini je Istra predstavljala obrobni del širših političnih enot ter obenem stikašče različnih kulturnih, političnih in gospodarskih vplivov ter obenem stičišče treh narodov: Slovencev, Hrvatov in Italijanov. Koroška je v tem oziru gotovo enostavnejša, saj je bila veskozi ena izmed avstrijskih zveznih dežel, ki je doživela spremembe meje le po razpadu monarhije po prvi svetovni vojni.

Največji obseg sta imeli Koroška in Istra v 19. stoletju po končanih napoleonskih vojnah; obe sta bili namreč deželi v okviru avstrijske polovice habsburške monarhije. To dobro stoletje dolgo obdobje je toliko bolj zanimivo zaradi tega, ker so se tedaj dokončno oblikovali narodi kot etnične celote, čeprav je narodnostna meja tedaj in še pozneje opazno nihala, kar je bilo posebej opazno v Istri. Večkratno spreminjanje meja in političnih oblasti je preprečevalo utrditev enega samega naroda in etnično homogenizacijo območja, obenem pa je prispevalo k izredno zapleteni in občutljivi vsebini istrske regionalne identitete. V obeh regijah je prihajalo do medetničnih konfrontacij, posebej na področju šolstva in kulture. Kljub številnim naravnim, družbenim in zgodovinskim razlikam med Koroško in Istro imata glede vprašanja o identiteti obe regiji nekaj skupnih imenovalcev:

- v obeh regijah je regionalna identiteta močno zasidrana;
- po obeh svetovnih vojnah je prišlo do novih političnih meja in znatnih selitev prebivalstva ter s tem povezanih sprememb etnične sestave;
- po nekaterih razlagah se istrska in koroška regionalna identiteta postavlja namesto narodne identitete in sta zaradi tega politično zelo odmevni, vendar gresta tako pojmovani regionalni identiteti v obeh primerih na škodo Slovencev (in v Istri tudi Hrvatov), ne pa Italijanov (v Istri) in nemško govorečih Avstrijcev (na avstrijskem Koroškem);
- etnično različno prebivalstvo pojmuje regionalno pripadnost različno, predvsem kar zadeva vsebino identitete;
- obe regiji predstavljata pomemben prostor poselitve Slovencev; na avstrijskem Koroškem živijo kot dobro organizirana manjšina, v Slovenski Istri pa kot državno organiziran narod.

IV. IDENTITETA V ISTRI

Za razliko od Koroške je regionalna identiteta v Istri tudi statistično zaznavna. Ob zadnjem jugoslovanskem popisu po narodni pripadnosti marca 1991, torej le nekaj mesecev pred razpadom države, je enormno naraslo število regionalno opredeljenih - kot Istranov, ki je bila prej sicer prisotna, vendar številčno izredno šibka kategorija. Obenem se je močno povečalo tudi število opredeljenih kot Italijanov. Opredeljevanje za Istrance je še posebej opazen trend v hrvaškem delu Istre, kjer je bil delež lokalno in regionalno opredeljenih zelo visok: npr. Labin 35.9%, Buzet 28.2%, Poreč 23.8%, Rovinj 16.5%, Buje 16.3%, Pazin 14.3%, Puča 12% itn. V slovenskem delu Istre je pojav dosti manj zaznaven (2.4%), vezan predvsem na manjša podeželska naselja v obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji. V primerjavi z letom 1981 je odstotek regionalno opredeljenih višji povsod tam, kjer je bilo prebivalstvo prej izrazito

mešano. Popis iz leta 1981 je pokazal v teh območjih veliko opredeljenih kot "Jugoslovancev". Zadnji so sicer bili pogostejši med priseljenim prebivalstvom prve generacije iz republik bivše Jugoslavije ter v mešanih družinah, nosilci regionalne opredelitve pa so večinoma pripadniki avtohtone populacije in iz mešanih družin. Tudi podoben trend gibanja števila Istrancev in Italijanov ni naključna, saj so k obema botrovali podobni razlogi. Gre za ponujene možnosti pridobitve italijanskega državljanstva, vojaških pokojnin, možnosti zaposlitve v Italiji ipd., torej pretežno koristnostno naravnani motivi. Deloma je to tudi izraz dileme oseb v mešanih okoljih in družinah, ki so se zelele namesto propadle ideje jugoslovanstva okleniti neke nove, navidez politično bolj nevtralne skupnosti. Regionalna identiteta je tako postala zbirališče po etničnem izvoru zelo heterogene skupine ljudi. Na Hrvaškem je treba upoštevati tudi krepke proticentralistično naravnane težnje prebivalcev Istre, ki jih je gospodarsko izčrpavala vojna na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini (Zupančič, Repolusk, 1992).

Najpomembnejši poudarek tiči v dejstvu, da nastopa istrska identiteta v tem primeru kot povsem enakovreden konkurent in je torej narodni v tem oziru nasprotna, s čimer presega lastne okvire in ima nedvomno tudi močno politično konotacijo. Toda čemu je konkurenčna?

Istrski regionalizem se je po letu 1992 okrepil in dobil povsem otipljive politične razsežnosti zlasti v hrvaškem delu Istre, kjer je nastopila stranka IDZ (Istrski demokratični zbor), ki je ponekod lokalno tudi prevzel oblast (v Sloveniji so se regionalne stranke pojavile, vendar so dokaj šibke in imajo drugačen program). Obenem je gibanje pričelo zagovarjati formiranje t.i. "nacionalne" regije Istre v okviru Evrope, ki bi vključevala slovenski, hrvaški in italijanski del. Ideja "nacionalnega" naj bi presegla zgodovinsko pogojene medetnične konflikte v tem prostoru, vzrok katerih je prav razdeljenost prebivalstva po narodni (etnični) pripadnosti. V istrskem regionalnem gibanju je močna struja, ki pojmuje istrsko identiteto kot pretežno romansko, temelječo na antični, beneški in italijanski tradiciji, značilni predvsem za istrsko obalno mesta. To romansko-istrsko identiteto sprejema tudi del podeželskega prebivalstva, in sicer predvsem zaradi nazorov o večvrednosti "urbane" (kar je splošen pojav tudi drugod) (glej tudi Zupančič, Repolusk, 1995). Ti nazori ignorirajo večetnično sestavo prebivalstva Istre, njeno izredno pestro politično in kulturno zgodovino ter favorizirajo predvsem njen romanski del ter dejstvo, da je regionalna identiteta le del nacionalne in ne njen nadomestek.

Istrski regionalizem se je silovito vzpel v času, ko je v Italiji prišlo do močnih regionalističnih gibanj na severu. Vrhunec so regionalistična gibanja dosegla z zahtevami po federativni ureditvi Italije ali celo po odcepitvi severnega dela (Trono, 1995). Ta gibanja so verjetno že zaradi geografske bližine ter tudi zgodovinskih asociacij vplivale na smer in intenzivnost regionalnega opredeljevanja v Istri. Obenem je v Italiji razvoj pripeljal do novega razmerja političnih sil. Okrepile so se desno orientirane stranke, od "Narodnega zavezništva" do "Naprej Italija!", in bile nekaj časa na oblasti. Iz notranje- in zunanje-političnih razlogov je skušala italijanska politika agresivno nastopiti proti novonastalima državama Sloveniji in Hrvaški. V javnih nastopih in medijih so ekstremisti zastopali stališče po uveljavitvi "rapalske" meje ali celo meje, sledeče določilom Londonskega pakta iz leta 1915 (Mladina, 49/1993). Maloštevilna italijanska manjšina je spet postala neke vrste strateški talec, prav tako pa po svoje tudi istrska identiteta. Težnje istrskega regionalizma so se v nekaterih ključnih potezah močno približale videnjem in celo težnjam italijanske desnice. Istrstvo tako ni bilo konkurenčno italijanstvu, pač pa slovenstvu in hrvatstvu.

V zgoraj opisanem primeru je istrska regionalna identiteta postavljena na isto raven kot narodne identitete, pri tem pa je pojmovana pretežno na osnovi romanskih kulturnih in jezikovnih elementov in torej vsebinsko sorodna italijanski narodni identiteti. Italijanstvu zato ni konkurenčna, pač pa ostalim narodnim skupnostim, kar lepo dokazujejo tudi rezultati zadnjega popisa. Tedaj se je močno povečalo tako število Italijanov kot Istrancev, pri čemer izhajajo slednji iz narodnostno mešanih okolij in družin, ki pa se pred tem večinoma niso deklarirali kot italijanski oziroma romanski. Opredeljeni kot Italijani in Istrani iz mešanih družin so torej izrazili svojo italijansko narodno pripadnost. Večanje števila opredeljenih kot Istrancev potemtakem posredno povečuje delež romanskega kulturnega elementa, kar gre avtomatično na škodo števila Slovencev in Hrvatov. V tem primeru gre torej za manipulacijo z istrsko regionalno identiteto, saj se tako interpretirani regionalni identiteti pripisuje predvsem romanski značaj, čeprav je prebivalstvo, ki se opredeljuje kot "istrsko" le v manjši meri romanskega izvora. Prav tako je moteča skladnost nekaterih vsebinskih prizadevanj istrskega regionalizma in zahtev ekstremnih političnih sil v Italiji ("posebna" regija Istra v okviru EZ - ki je lahko glede na trenutno politično razdelitev edino italijanska - ter t.i. rapalske meje); taka tvorba bi bila zanesljivo v škodo Slovencev in Sloveniji.

Vrh vsega doživljajo predstavniki različnih narodnih skupin regionalno identiteto različno; vsebina identitete je torej odvisna od narodne pripadnosti in trenutnih gospodarskih in političnih razmer. V italijanskem delu Istre, ki obsega del Miljskega polotoka z bližnjim zalivjem, je že zaradi obsega pojav istrske identitete dokaj šibak. V Slovenski Istri se istrska regionalna identiteta vklaplja v širšo - primorsko regionalno identiteto. Slednja se je dokončno razvila med Slovenci po I. svetovni vojni, ko je celoten predel družila skupna usoda pod narodnim, gospodarskim, političnim, vojaškim in kulturnim nasiljem italijanskega fašizma. Naziv "primorska" je

dobila po avstrijski upravni enoti Avstrijsko Primorje, ki je združevala Istro in Goriško z Gradiščem. Leta 1861 sta Istra in Goriška dobili status dežel, ki sta ga ohranili do razpada monarhije. Trst je imel status posebne enote (Zgodovina Slovencev, 1979). Dobrih sto let obstoja zvezne dežele je bilo dovolj, da se je trdno zasidrala v zavesti prebivalstva. Kasnejše spremembe političnih meja so območje "Primorske" razširile; danes se štejejo za Primorje tudi na Idrijskem, v Vipavi in včasih celo na Postojnskem ter v Ilirski Bistrici, čeprav so to območja, ki so stoletja pripadala Kranjski oziroma v njenem okviru Notranjski. Istrska identiteta je podobno kot kraška, goriška, vipavska, briška ali toliminska del primorske identitete, s tem da upošteva posebnosti zgodovinskega razvoja, kulturnega okolja in današnjo funkcijo ozemlja Slovenske Istre. Te posebnosti se kažejo v jeziku (narečju), kulturni tradiciji, navadah, mentaliteti, v nekaterih elementih kulturne pokrajine ter v načinu parcelne razdelitve, zazidave, obdelovanja zemlje in podobnem (Klemencić, Zupančič, 1994).

V hrvaški Istri, ki obsega nad štiri petine ozemlja celotne Istre, je regionalna identiteta oprta na zgodovinsko in kulturno tradicijo območja, pri tem pa upošteva dejstvo, da je ta del Istre prišel v okvire Hrvaške šele po drugi svetovni vojni in se torej precej razlikuje od ostalih predelov države, ki so bili do 1918 pod Ogrsko. Razlike so očitne tako v kulturni pokrajini kot v jeziku, kulturi in mentaliteti prebivalstva. Poleg tega je Istra danes od osrednjih območij Hrvaške ter od državnega središča precej oddaljena ter z njimi razmeroma slabo prometno povezana, kar pri prebivalstvu krepi regionalno zavest. Zelo opazna je tudi proticentralistična naravnost istrskega regionalizma, ki jo je mogoče pojmovati kot odziv na gospodarske ukrepe hrvaške vlade v času trajanja vojaških spopadov na Hrvaškem in v Bosni. Prav tako ali morda še bolj so opazne tudi razlike v pojmovanju vsebine istrske identitete pri opredeljenih kot Italijanih, Istranih in Hrvatih, da ne omenjamo razlik med avtohtonim in priseljenim prebivalstvom. Seveda to še zdaleč ne pomeni, da bi bili nosilci istrske regionalne identitete zgolj tisti, ki so se tudi ob popisu izjasnili kot Istrani, temveč tudi ostali, čeprav pojmujejo istrsko regionalno identiteto drugače.

Poseben odnos do istrske identitete ima prebivalstvo, ki se je v desetletju po drugi svetovni vojni iz različnih razlogov preselilo (bodisi optanti, ki so za izselitev optirali, se torej zavestno odločili, bodisi begunci, ki so odšli zaradi različnih pritiskov ali strahu pred njimi - ezuli, oziroma so jih v Italijo privabile obljube o boljšem življenju). Večinoma gre za osebe italijanskega etničnega izvora, nekaj je tudi Slovencev in Hrvatov. Razumljivo, da ta skupina pojmuje istrsko identiteto kot pretežno romansko. Zaradi slabega položaja po preselitvi ter pričakovani, da bodo ponovno pridobili po vojni nacionalizirano ali prodano (optanti) premoženje, so zato hitro postali orodje v rokah italijanskih ekstremistov.

V. KOROŠKA IDENTITETA

Regionalne oziroma deželne identitete so v Avstriji povsod že tradicionalno močne ter krepko zasidrane v zavesti prebivalstva in Koroška ni v tem oziru nobena izjema. Koroška regionalna identiteta odseva zgodovinsko in kulturno dediščino Koroške in njeno aktualno podobo kulturne pokrajine, način bivanja, mentaliteto ter življenjsko filozofijo. Zaplete se že pri zgodovinski dediščini, saj si knežji kamen in še nekatere druge simbole vsak na svoj način lastita slovenski narod kot etnična celota in Avstrija kot politična enota. Zaradi jezikovnih in kulturnih dimenzij so se ob oblikovanju modernih narodov pričela odločilna politična razhajanja, ki je prebivalstvo dežele po jeziku ločilo v Slovence in (do 1945) Nemce, ki so imeli poleg regionalne pripadnosti večinoma jasno izoblikovano narodno zavest in identiteto, po teži in razsežnostih bistveno pomembnejšo od regionalne. Koroška ima kot središče nekdanje Karantanije, prve slovenske fevdalne države, za Slovence še danes izjemen emotivni pomen. V slovenskem zgodovinskem spominu je Koroška zapisana kot zibelka slovenstva, na katero se veže vrsta mitov in simbolov. Toda v obdobju, ko so se oblikovali moderni evropski narodi in med njimi tudi slovenski, je bila dežela že precej germanizirana. Gosposvetsko polje s knežjim kamnom npr. je bilo na prelomu stoletja že na robu slovenske etnične poselitve. Kulturno in politično središče je postala Ljubljana, gospodarsko pa predvsem Trst. Koroška je bila zaradi germanizacije že krepko ogrožena, toda obenem je bila (in morda prav zaradi tega) eno od najbolj živahnih območij slovenskega narodnega gibanja. Regionalna pripadnost je bila tedaj povsem v senci medetničnih konfrontacij, ki so se odvijale na področju šolstva, uprave in cerkvenega življenja (v cerkvi so imeli Slovenci še največ zaslombe).

Razpad monarhije leta 1918 in politično dogajanje od 1918 do 1920 je pomenilo pravi pretres, ki je regionalni identiteti dal nove vsebine, obliko ter politično odmevnost. V večstoletni zgodovini Koroške je ta edino tedaj doživela opaznejše spremembe meje: Kanalska dolina je pripadla Italiji, Jezersko in Mežiška dolina takratni državi SHS. Na Koroškem je prišlo do vojaških in diplomatskih spopadov za meje in prebivalstvo, dokler ni dokončne razmejitve zapečatil plebiscit oktobra 1920. Burna leta so poleg nove interpretacije koroške regionalne identitete in zavesti prinesla na površje še pojem vindišarstva, s katerim se na Koroškem otepajo vse do danes.

Izraz "windisch" je bil prvotno nemški izraz za "Slovence", ne le na Koroškem, temveč tudi v drugih deželah in se je brez slabšalnega prizvoka obdržal tudi še potem, ko je v nemški literaturi pričel prevladovati modernejši izraz "slowenisch". Proti koncu 19. stoletja so skušali nemškonacionalni krogi na Koroškem označevati za "Vindišarje" skupino ljudi s koroško deželno

(regionalno) zavestjo ne glede na pripadnost jezikovni skupini. Slednja raba izraza ima svoj izvor v mislih koroških humanistov o "enotnem koroškem ljudstvu". Obenem je dobival izraz vindiš tudi slabšalni pomen. Tako naj bi se z opredelitvijo zgolj po regionalni pripadnosti odpovedali narodni zavesti tisti, ki nosijo objektivne znake slovenstva in ne tudi nemškokovoreči Korošci (Prunč, 1972). Vindišarska teorija se je prvič pojavila leta 1914 v spisu "Die Wahrheit ueber Kaernten" neimenovanega avtorja in je pozneje doživela še več predelav. Po eni inačici naj bi bili Vindišarji tisti koroški Slovenci, ki prehajajo v nemštvo (Pleterski, 1976, 15-17). Še leta 1970 je Wutte zagovarjal teze o različnosti Vindišarjev in Slovencev, pri čemer je prvim pripisoval (podobno kot pred njim Kristalnick) predvsem regionalno opredelitev in identiteto. Zanj je teza o "domovini zvestih" resničnost, kar utemeljuje s skupno preteklostjo v istem prostoru in odvisnostjo od istih zgodovinskih dejavnikov. Trdi celo, da je podlaga koroškega prebivalstva bistveno bolj nemška, kot skušajo to z jezikovnimi in etimološkimi raziskavami dokazovati slovenski znanstveniki in kot kažejo ljudska štetja. Te misli dokazuje s priimki, ki naj bi bili "večinoma nemškega izvora". Jezikovna mešanica naj ne bi bila konstrukt, temveč naj bi imela tudi zelo stvarne korenine (Wutte, 1970). V povezavi z vindišarstvom so nekateri tudi koroško regionalno identiteto razglašali za "nacionalno", kot "nenacionalno" oziroma celo kot pritliklo posebnega, že skoraj izginulega naroda (Pleterski, 1976).

Diskriminacijski značaj uvažanja Vindišarjev bodisi kot jezikovne ali kot politično in regionalno opredeljene skupnosti so dokazovali predvsem številni slovenski avtorji ter pri tem navajali stvarne argumente, ki kažejo na konstrukt te "skupine". Umestitev "Vindišarjev" v zgoraj omenjenem smislu je pomenila načrtno drobljenje sicer etnično in jezikovno enotne skupine Slovencev. Tudi v tem primeru gre za svojevrstno manipulacijo, kjer se izvorno slovenskemu prebivalstvu pripisujejo "posebne regionalne značilnosti", ki jih ločujejo od ostalih Slovencev, obenem pa se tako skupino interpretira kot "sorodno nemštvo" ali podobno (kot je bilo navedeno, obstaja o tem več nians; za podrobnejšo analizo glej Klemenčič, 1960; Klemenčič, 1990; Pleterski, 1966).

Z novo državno razmejitvijo po letu 1920 se je tudi koroška regionalna identiteta razvijala ločeno v različnih predelih. V Kanalski dolini, ki je prišla pod Italijo, je malodane izginila, kar gre pripisati predvsem velikim spremembam etnične sestave: medvojna odselitev večine nemškega in deloma tudi še slovenskega prebivalstva ter naselitev Italijanov, ki jih tod prej praktično ni bilo (Stranj, 1992; Steinicke, 1991). V slovenski Koroški (ki je sedaj v okviru Slovenije) se je pojem Koroške razširil še na Mislinjsko dolino s Slovenj Gradcem ter še na zahodni del Dravske doline in Pohorja, ker upravno in funkcionalno gravitira k Slovenj Gradcu in Ravnam. Koroška regionalna identiteta je tu artikulirana podobno

kot gorenjska, dolenska ali notranjska regionalna identiteta. Drugače je na avstrijskem Koroškem, kjer je tudi prišlo do znatnih prebivalstvenih sprememb z odselitvijo dela Slovencev po prvi svetovni vojni in naselitvijo večjega števila Nemcev iz vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni. Koroški Slovenci in večinsko nemško govoreče prebivalstvo različno opredeljuje koroško regionalno identiteto. Pri večinskem prebivalstvu je podobna kot v drugih avstrijskih zveznih deželah, torej vezana na prostor in njegovo dediščino ter nemški jezik, pri Koroških Slovencih pa je obenem tesno povezana z manjšinsko identiteto, o čemer priča že sam izraz "Koroški Slovenci". Ker se je koroška regionalna (deželna) identiteta dolgo vsiljevala kot po jeziku "nemška" ("Kaerntner spricht deutsch"), je imela pri Slovencih negativen prizvok. Nekateri zavedni Koroški Slovenci imajo zaradi tega še danes pomisleke pri regionalnem opredeljevanju, čeprav ga v splošnem sprejemajo, vendar brez političnih pridevkov (Zupančič, 1996).

VI. EPILOG. PERSPEKTIVE PREBIVALCEV ISTRE IN KOROŠKE MED REGIONALNO IN NARODNO PRIPADNOSTJO

Z evropsko integracijo in torej s spreminjanjem družbe iz utečenih nacionalnih okvirov v vedno večjo čezmejno mobilnost in mednarodno komunikativnost so nekateri teoretiki pričakovali izginjevanje narodov in etničnega nasploh, da o nacionalizmu niti ne govorimo. Morda se je v nekem trenutku zdelo realno, da bo nastala nova - evropska identiteta. To se je tudi deloma zgodilo oziroma se dogaja, vendar ta proces niti najmanj ne ogroža ne nacionalnih ne regionalnih identitet. Ravno nasprotno. Prav povezovanje evropskih držav v Evropsko zvezo je nacionalne identitete okrepilo, kar velja tudi za regionalne. Evropski človek je navajen živeti po teh ustaljenih vzorcih, kajti vsaka kompleksnejša identiteta temelji na neki tradiciji in široko pojmovani kulturi in od tod črpa moč za svoje preživetje. Regionalna identiteta je veliko starejša od nacionalne oziroma etnične, a vendar ni nikoli zares izginila, čeprav se je v obdobju nastajanja narodov v 19. in 20. stoletju zdelo, da jih bo narodna zamenjala. Regionalna identiteta je tedaj stopila nekoliko v ozadje, v nekaterih primerih pa je svojo družbeno vlogo obdržala. Da se regionalna in nacionalna identiteta ne izključujeta, najbolj zgovorno priča dejstvo, da se prebivalci določenih regij praviloma opredeljujejo hkrati regionalno in nacionalno. Elementi regionalne identitete so vključeni tudi v vsebino nacionalne identitete. Kot je bilo že uvodoma omenjeno, imata regionalna in nacionalna identiteta nekaj skupnih izhodišč, predvsem kar zadeva odnos po prostora.

Istra in Koroška sodita med tiste evropske regije, kjer so medetnične konfrontacije že del tradicije odnosov med pripadniki različnih narodov. V teh konfrontacijah

so regionalne identitete pogosto predmet manipulacije. V teh primerih regionalno identiteto interpretirajo kot "posebno", vendar jo vsebinsko opišejo predvsem po meri lastne narodne identitete. Tako naj bi "istrstvo" temeljilo na romanski tradiciji antike in beneške republike in bilo sorodno italijanstvu, "koroška identiteta" naj bi bila "v bistvu nemška"; podobno naj bi "pretežno nemški značaj" imeli Šlezijci na Poljskem, Alzačane so Nemci označevali za "posebno nemško skupino", Francozi pa za "Francoze z alzaškim dialektom" in še bi lahko naštevali. Manipulativni značaj je posebno jasno razviden pri statistični kategoriji "vindiš" na Koroškem, ki zajema ljudi slovenskega porekla, jih označuje s "koroško regionalno zavestjo" ter jih politično uvršča k nemško govorečim Avstrijcem ("domovini zvesti"). Slednje je prav gotovo anahronizem, saj Koroški Slovenci kot prepoznavna manjšina izkazujejo jasno državljansko (politično) lojalnost do države, v kateri prebivajo.

Regionalno identiteto pa nekateri označujejo tudi kot "nadracionalno", kot tako, ki ne želi soditi v okvir nobene od znanih, na tistem ozemlju prisotnih nacionalnih identitet. Pri tem gre v prvi vrsti za distanciranje od obstoječih medetničnih problemov, za umik v neko tretjo, vmesno možnost. Po tej interpretaciji postanejo regionalne identitete, kot so npr. Istrani, Korošci, Alzačani, Šlezijci, konkurenčne Slovincem, Hrvatom in Italijanom v Istri, Slovincem in nemško govorečim Avstrijcem na Koroškem, pa tudi Francozom in Nemcem v Alzaciji ter Poljakom in ostankom Nemcev na Poljskem. V splošnem navdušenju za regionalne jezike, kulture in identitete v Evropi, kakršno vlada v devetdesetih letih, je to videti celo vzpodbudno, ker deluje v smeri multikulturalizma. Toda ob tem se vedno poraja tehtno vprašanje, ali so ponujene "nove" identitete res nove ali pa gre le za interpretacijo starih na nov način.

Regionalna in nacionalna identiteta vsebujeta, kot je bilo že omenjeno v uvodu, vrsto objektivnih in subjektivnih elementov. Za subjektivne, ki si jih pripisujejo nosilci sami, opredeljevanje po zgolj regionalni pripad-

nosti namesto po nacionalni ne predstavlja posebnih težav. Nacionalni identiteti se posamezniki preprosto odrečejo, vendar pa so ti isti nujno vključeni v gospodarsko, šolsko, pravno in politično življenje družbe, ki je nacionalno opredeljena. Objektivnih znakov narodne identitete torej ni mogoče preprosto zanikati. Zato je tako pojmovana regionalna identiteta navadno le vmesna stopnja pri prehodu iz ene nacionalne identitete v drugo, kar lahko posebno pogosto opazamo pri pripadnikih manjšin.

Z umikom v navidez apolitično regionalno identiteto obstoječih medetničnih problemov v etnično pisanih evropskih regijah, kot sta Istra in Koroška, nikakor ni mogoče reševati. Problemi in konflikti so rezultat zgodovinskih procesov, odpravljati pa jih je mogoče le z analiziranjem nastanka in vsebine teh problemov ter z vzgojo k strpnosti in upoštevanju razlik.

Problem torej ni v stvarni konkurenčnosti med regionalno in nacionalno identiteto, temveč v interpretaciji regionalne identitete. V takih primerih gre seveda za tekovanje med dvema ali več nacionalnimi identitetami. Odrekanje etničnosti in zatekanje v navidez apolitično regionalnost skoraj vedno pomeni poskus maskiranja etničnosti v regionalne barve, pomeni pravzaprav mimikrijo agresivne politike nacionalizma na škodo pripadnikov drugega naroda. Če bi bila regionalna identiteta zgolj stvar kulture v najširšem pomenu besede ter zadeva predvsem duhovnih razsežnosti, verjetno ne bi nikoli postala priljubljena tarča politike in eno izmed orodij za doseg starih strateških ciljev - etničnega obvladovanja prostora in prebivalstva. Primer Istre in Koroške in še nekaterih drugih regij v Evropi od Bretanije do Šlezije zgovorno kaže, da je z regionalno identiteto mogoče manipulirati. Ker so regionalne identitete privlačna tarča sodobnih nacionalizmov, bo v prihodnosti razpon med etničnostjo in regionalnostjo ostal permanenten kamen spotike v vseh etnično mešanih regijah, vprašanje regionalizma pa zato tudi stalnica v razpravah o etničnosti in nacionalnosti.

EXTENSIVENESS OF REGIONAL IDENTITY IN THE CASE OF ISTRIA AND CARINTHIA

Jernej ZUPANČIČ

Institute of Geography, SI-1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7

SUMMARY

The article deals with the cases of regionalism and with the problem of regional identity, i.e. in the region of Istria and in Carinthia, comparing their origin, contents, intensity and role in everyday life of population and in a wider sense. Awareness of regionality and identity is much older than national awareness and has its roots in heritage of a certain region that is known to have had a certain grade of inner link-up for a longer period in the past. The region was either an administrative or political- managing unity that modelled cultural landscape and material- and spiritual heritage and influenced population's mentality. By regionality- and identity awareness it was possible to develop a feeling of inner linkage and nearness in inhabitants and it emphasized differences with the neighbours. A sort of self-image was formed in which all inhabitants in the region tended to find their identification and at the same time an image of the region, perceived by the neighbouring inhabitants. With the formation of nations as mainly extensive people's communities the conception of the regional was put in the rear but it was never completely abandoned. Since administrative borders so to say never coincided clearly with ethnical ones various conflicts, new divisions and tendencies to assimilate competitive ethnicities could be noticed in regions with ethnically different population. In short, the tendency was to reach ethnical homogeneity and from time to time regional identity gained undreamed-of political extensiveness; in some cases it became at least seemingly competitive to national identity and at the same time a category that split a certain national group. It is exactly what we find in regions of Istria and Carinthia.

The greatest range of both regions was in the 19th century after Napoleonic Wars. Both of them were namely countries in the frame of Austrian half of the Habsburg monarchy. This long almost one century lasting period is the more interesting due to the fact that in that time nations were finally formed as ethnical unities, though national borders were shifted - as well at that time as later on. Especially in Istria this was quite obvious. Establishing one nation only was hindered by repeated border shifting and changing of political authorities and due to it an extraordinary complicated and delicate issue of Istrian regional identity came up. In spite of numerous natural, social and historical heterogeneousness between Carinthia and Istria both regions show certain common features, concerning questions of identity, as for instance:

- appearance of new borders and considerable migration of population after both World Wars;
- tendency of regional identities to compete - at least partially - with ethnical or national identities what revealed them a wide political response and importance;
- with ethnically different population groups regional identities are presented by different substance and outer performance;
- both regions present an important room for settling of the Slovenians, be it as a good organized minority or as a state-like organized nation.

In contrast to Carinthia the regional identity in Istria is directly statistically notable. After the last Yugoslav count of population - in March 1991 - according to nationality the number of regionally declared inhabitants (the "Istrians") grew enormously; a category, well present in the past but far lower in number. Especially in the Croatian part of Istria inhabitants tended to declare themselves as Istrians so that locally seen their portion was very high. In the Slovenian part of Istria this phenomenon is much less evident and there are no similar population counts in Italy. In comparison to 1981 the percentage of regional defined persons is higher in areas with explicitly mixed population. Carriers of regional awareness and determination are presented mostly by members of native population and representatives from mixed families. Due to a dilemma about national definition the last ones stuck to a new, at first sight politically more neutral identity, instead of the failed idea of yugoslavinity. At the same time it is a reflection of anti-centralistic orientated tendency by inhabitants in Istria. Undoubtedly, coming up of "Istrians" has been influenced also by popularity of regional identity throughout Europe. Regional identity became a gathering point of - according to their ethnical region - a very heterogeneous group of people.

The most important is the fact that Istrian identity is competitive to the national one and in this sense it is even opposite to it. Yet, in which direction? After 1992 Istrian regionalism recovered and gained entirely tangible political dimensions, especially in the Croatian part of Istria. The party IDC - Istrian Democratic Council (IDZ - Istrski demokratski zbor) appeared and in some areas it took over local authorities. At the same time this movement started to take side of forming the s.c. "overnational" regions in Istria, within the frame of Europe into which as well Slovenian as Croatian and Italian part would be integrated. It is needless to state that such an idea would be in contradic-

tion with regulation of international relationship in Europe as it is at the present moment; first of all it would be in contradiction with the Slovenians and Slovenia by taking away some vital parts of strategically very important territory. The movement mentioned includes another branch-movement by which consideration of Istrian identity is based on a culture that developed under Venetian (Italian) influence. By such perceptions multi-ethnic nature of Istrian population is ignored, as is ignored its extremely vivid political and cultural past and most of all its Romanic portion is favourized. Actually, the Istrianity has not been competitive to the Italianity but to the Slovenianity and Croatianity.

With the Slovenian population - being a majority in the Slovenian Istria - the Istrian identity is integrated into a wider identity, i.e. identity of the coastal region. The Slovenians herewith tend to percept the Istrianity according to its form and substance, different from the Croatians or Italians. Accordingly, one name for identity bears in it different substance.

How complicated the Carinthian identity is can be seen very well in its historical heritage, considering that the Duke Elector Stone and other symbolics are claimed in its own way by either, by Slovenian nation as an ethnical unity, and by Austria as a political unity. In the period of nation formation besides regional tending Carinthian population developed clear national awareness and identity which were - according to their importance and extensiveness - of a much a greater meaning, compared to the regional one. After the decay of the Monarchy in 1918, when the Valley of Kanal belonged to Italy, Jezersko and the Valley of Mežica to the ex-state of SHS, and when the rest of the country remained within the frame of Austria after the Plebiscit in October 1920, the Carinthian identity was given new contents by borders shifting: some declared it to be overnational, some as not-national and to some it was a supplement to a special, almost dissapeared nation. This is especially clearly shown in the theory on "Windischism".

Originally the term "Windisch" was a German expression for "Slovenian", not only in Carinthia but also in other countries, and it remained in use without any bad meaning until a more modern expression "Slovenian" began to prevail in German literature. Towards the end of the 19 century Germanic nationalistic circles in Carinthia tried to use expression "Windischers" for a group of people, taking Carinthia as a country (regional), regardless which language group they belonged to. This use of the expression given arises from Carinthian humanists' way of thinking - namely of "uniform Carinthian people". According to them the Windischers and the Slovenians were different, the first to be understood only in the way of defining them according to their region and identity. "The thesis of the "fatherland of the loyal ones" was explained by them by speciality of the Carinthians, regardless of the language, spoken by them, by common past within the same area, and by depending on the same historical facts. We come across to even such statements as the basis for Carinthian population to be much more German as that was tried to be proved by Slovenian scientists by language- and ethimological researches and even more than that showed counts of population. They tried to prove their theory of second names being of "mostly German origin". Accordingly defining by regional membership would only result in renouncement of national awareness for those who are carriers of objective Slovenian signs but not German speaking Carinthians.

The Carinthian Slovenians define themselves to be e.g. of four identities: as Slovenians (regardless their country of living), as Austrians (in the sense of citizenship, that can be defined also to be national), as Carinthian Slovenians (a minority identity, containing national and regional note at the same time), as Carinthians (regional- or state identity without any national implications). Substance of regional identity is therefore not contrary to the state- or national one but is rather integrated into it.

Accordingly regional identity is understood differently by members of different nations. In both cases the idea or concept of regional tends to be misused in a certain sense: the Istrianity should have more "Romanic" elements, whereas Carinthian identity should be "more German orientated". Actually, such conception of over-national identity in Istria and Carinthia, supposed to overpass ethnicity itself, serves only as an instrument for dividing Slovenian or in Istria also Croatian national identity.

Key words: regionalism, regional identity, national identity, Istria, Carinthia

LITERATURA

- Bufon, M. (1993):** Istra: novi problemi starih regij. *Annales*, Koper, 3, 3, 197-202.
- Grafenauer, B. (1990):** Istra. V: *Enciklopedija Slovenije* 4. Ljubljana, 178-181.
- Hobsbawm, E.J. (1996):** Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780. München, Deutsche Taschenbuch Verlag.
- Klemenčič, V. (1960):** Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem. V: *Razprave in gradivo* 2. Ljubljana, INV, 101-182.
- Klemenčič, V. (1990):** Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. V: *Narodne manjšine / zbornik*. Ljubljana, SAZU, 31-45.
- Klemenčič, V., Zupančič, J. (1994):** Borderlands and regionalism in the space settled by Slovenians - a case study. V: *Region and Regionalism 1*. Łódź-Opole, Inner Divisions, 33-45.
- Intervju z R. Menio (1993).** *Mladina*, 49.
- Pleterski, J. (1966):** Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kaernten. V: *Razprave in gradivo* 4-5. Ljubljana, INV, 165-215.
- Pleterski, J. (1976):** Nekaj aspektov vindišarske teorije po drugi svetovni vojni. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, Ljubljana, 15-17.
- Prunč, E. (1972):** Vprašanja k vprašanju "Vindišarjev". Delo, 2.12.1972 (tudi tipkopis, referat za Koroške kulturne dneve, 1972; tipkopis hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Steinicke, E. (1991):** Friaul - Friuli. Bevölkerung und Ethnizität. Innsbrucker geographische Studien, Band 19. Innsbruck.
- Stranj, P. (1992):** Kanalska dolina. Kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva. V: *Razprave in gradivo* 26-27. Ljubljana, INV, 72-109.
- Sturm, M. (1992):** Evropa regij, kultur in jezikov. V: Apovnik, P., Unkart, R. (ur.): *Kaernten-Dokumentation 10 / zbornik*. Klagenfurt, 58-70.
- Trono, A. (1995):** Italy - from regionalism to federalism. V: *Region and Regionalism 2. Social and political Aspects*. Łódź - Opole, 47-60.
- Wutte, M. (1970):** Deutsch - Windisch - Slowenisch. 50. Jahre Kaerntner Volksabstimmung. Festnummer. Celovec, 31-37.
- Zgodovina Slovencev (1979).** Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Zupančič, J. (1996):** Slovenci v Avstriji. Sodobni social-nogeografski procesi in ohranjanje identitete / doktorska disertacija. Ljubljana, FF.
- Zupančič, J., Repolusk, P. (1995):** Regionalism in Istria. V: *Region and Regionalism 2. Social and political Aspects*. Łódź - Opole, 109-116.